

УЗ СТОГОДИШЊИЦУ РОЂЕЊА ФРАНЦА КАФКЕ

Миодраг Б. Шијаковић

ОД КАФКИНЕ „КАЖЊЕНИЧКЕ КОЛОНИЈЕ“ ДО ФАШИСТИЧКИХ ЛОГОРА СМРТИ И ТЕРОРА

Стајај околности ме наводи на ово мало неубичајено поређење, што, наравно, није без основе; напротив, чини ми се да се оно може оправдати тиме што је Франц Кафка, овај маг човековог отуђења, у једној својој приповетци — »У кажњеничкој колонији« — скоро оракулски предвидео мрачно доба фашистичких терора, па изгледа да је његова машина за мучење људи, тако пластично у делу описана, била мала аматерска предигра за оно што ће доћи не тако дуго после његове смрти.

И ове године се, дакле, обележавају два заокружена датума: педесет година од оног стравичног »аутодафеа« дела напредних немачких и светских писаца и стогодишњица рођења Франца Кафке, једног од најдискутабилијних писаца наше епохе, чија дела су нарочито после последњег рата изазвала велику пажњу и бурне полемике, те се о њима изрицала скоро и опонентна мишљења: док су га једни славили као писца који је најадекватније насликао дантеовски пакао капиталистичке ере, други му оспоравају сваку вредност, па су чак захтевали да се спале његови списи, односно — да се испуни пишчева жеља изречена на самрти пријатељу Максу Броду.

Асоцијације су, дакле, евидентне, па стога и ово поређење долази, најпре, као резултат случајне коинциденције, а затим — што је Кафка у својој стваралачкој агонији фиксирао многе негативности и отуђења своје епохе, чак и епохе која треба да наступи и која је, заправо, и наступила скоро непосредно после његове смрти.

Своју новелу »У кажњеничкој колонији« (*In der Strafkolonie*) Кафка је написао сјесени 1914. године, али је угледала светлост дана тек после неколико година. Реч је, наиме, о једном апарату за кажњавање људи, који је измислио ранији заповедник Кажњеничке колоније; његово својство је да кажњеницима испушују казну на тело, а потом га дрљача окреће и баца у јаму.

У ову Кажњеничку колонију је стигао путник, истраживач, коме један од официра, следбеник старог заповедника, објашњава сва преимућства једног оваквог апарата, јер осуђеник на њему осети казну у пуном интензитету. »Осуђе-лика — прича официр — положи потрбушке на вату, наравно голог; овде је ремење за руке, тамо за ноге, а онде за врат. На узглављу постеле, где човек најпре лежи с лицем према

доле, налази се овај мали пустени чеп који се може лако подесити, тако да човеку равно уђе у уста. Његова је сврха да спречи викање и угризање за језик. Наравно да га човек мора узети у уста, јер би му иначе ремен на врату сломио шију».

Апарат, дакле, који улива страх. Једну обичну метафору »осетити казну на својој кожи«, Кафка узима дословно и гради овакву фабулу која одзвања као болна антиципација будућих логора и гасних комора, где је, очигледно, индивидуа тотално деградирана и уништена. И ову фабулу нам Кафка испреда у црнохуморном тону, на један виртуозан начин, показујући притом своју уменност да створи апсурдну атмосферу и да покаже сву ништавост човекове природе. Наиме, осуђеник над којим треба сада да се изврши казна, не зна да је кажњен, не зна да је пријављен, чак не зна ни шта га очекује. Његова је дужност била да при „сваком откуцавању сата устане и салутира пред капетановим вратима«; то је било лако, али он то није урадио ревносно, јер је преславао то време у служби, па га због тога пријавио официр и затражио да се казни.

И за њега је донета пресуда. Донео ју је млади официр без суђења, не пружајући му шансу да се брани, нити да коментарише своју кривицу.

»Ево како стоје ствари — објашњава даље официр путнику своја овлашћења. — Мене су у кажњеничкој колонији поставили за судију. Мада сам још млад. Јер сам и ранијем заповеднику помагао у свим кривичним стварима и најбоље познајем овај апарат. Основно начело по којем одлучујем јесте ово: кривица је вазда несумњива. Други судови се не могу држати овог начела, јер се састоје од више глава, а осим тога, имају још више судове. Овде то није тако, или бар под бившим заповедником то није било тако...«

И овај осуђеник сада треба да испашта своју кривицу, и то на најсвирепији начин. И путник, ношен другим принципима о правди и казни, покушава да разубери официра да је за овај овакав чин ипак било потребно јаче и уверљивије разложење, јер је реч о човеку, али официр не прихвата никакву сугестију, очигледно одушевљен и справом и начином на који се мучи и убија осуђеник. Осуда је веома строга, јер се свакоме осуђенику исписује заповест о коју се огрешно, а овом сада над којим ће се извршити казна та заповест гласи: »Поштуј своје претпостављене«. После тога, када се буде исписала ова заповест, слој вате који је на лежишту полако окреће тело на другу страну и тиме »дрљачи« прави место.

И ово мучење - кажњавање траје дванаест сати, тако да за време првих шест сати, иронично нам саопштава писац, осуђенику „готово као да прија што трпи болове“, а касније га дрљача натиче на шиљке и баца у јаму. Тиме је суђење завршено.

Ова Кафкина »Кажњеничка колонија« чини се као да је послужила за модел фашистичким логорима. Почев од правног обезвлашћења, јер појединац нема право жалби, а његова кривица је фиктивна, све до извршења ове стравичне казне, која се граничи са безумљем — ми као да пратимо убијања у Дахау или осталим немачким логорима смрти. И с правом је речено да је Кафка профет који је наслутио велики продор негативности и оне огромне погроме који су били опсеција фашистичког терора што је за своју платформу прихватио геноцидно истребљење читавих народа. И суочени са каснијим фашистичким гасним коморама, са свим оним свирепим злочинима који су постали стални пратиоци сваке фашистичке акције, а што је трајало пуних дванаест година — чини нам се да је ова Кафкина машина, ова монструозна направа што се родила у свести човека који је наслућивао

ПОВЕСТА
ОКТОБРА

могућност тоталног човековог пада, била мала аматерска предигра, али велико упозорење које се, нажалост, ускоро и испунило.

И да би довео ствари до апсурда, путник ставља примедбу на овај овакав поступак, те официр ослобађа кажњеника и сам улази у машину и завршава попут бројних осуђеника, исто онако као што у Фаладином роману »Свако умире сам« инспектор завршава самоубиством, једино он уверен у неисправност фашистичког апарата.

Сада се враћамо оном фамозном датуму — 10. мају 1933. године.

Тај датум је постао симбол кампање против индивидуализма и слободе. Организовани студенти, окупљени у Комитету против не-немачког духа, а под паролом — »Немачки дух у замаху« почели су да демонстрирају и, у свечаном церемонијалу, уз читањем низ обредних чинова, сличних онима што приређује „Ку-клукс-клан“, почели су спаљивање напредних књига. »Када се подигне ломача од забрањених књига — пише Лионел Ришар у својој студији »Нацизам и књижевност« — њој прилазе један за другим девет извикача парола који у виду заклетве понављају »порукe: «против декаденције и против дегенерације обичаја! За дисциплину и морал у оквиру породице и државе (...) предајем пламену списе Хајнриха Мана, Ернста Глезера, Ериха Кестлера«. Маса је хистеричним урлицима пропратила сваку реч и у једној наелектрисаној атмосфери бацала књиге; урвали су клећи се ови већ отровани фашистички фанатици. На тргу Опере је изгорело преко двадесет хиљада примерака разних књига, а исте сцезе су се понављале у десетак немачких градова: у Бону, Франкфурту на Мајни, Гетингену, Хамбургу, Минхену, Келну, Вирцбургу, Нирнбергу и другде.

Овај гест је био увод у најмрачније доба савремене историје; свима је било јасно да предстоји време терора и злочина и да Хитлеров фашизам исписује најтрагичније странице човечанства, сумрак човековог ума и тотални пад људског достојанства. Овакви свирепи злочини над људским духом и оваква спаљивања позната су и раније. Још 1817. године спаљивале су се књиге у Јени, па су се том приликом држали говори, а при изговору наслова сваке књиге, необуздана и хистерична маса је клицала: »У ватру! У ватру«. Сазнавши за то, песник Хајне је рекао: »То је једноставна предигра: тамо где се спаљују књиге, ускоро ће се спаљивати и људи«. И није се преварио.

Овај злочин се, дакле, поновио пре педесет година. После тога је почела хајка на људе, на напредне духове, на писце, на свакога који је слободније мислио и слободније писао. Ухапшени су многи ствараоци, а међу њима Лудвиг Рен, Егон Ервин Киш, Курт Хилер, Волфганг Лангхоф, Ото Готше, Вили Бредл, Ханс Лорбер; неки су одмах убијени, док су други били злостављани. Новинар Ерих Барон је угушен у гасној комори, дакле у изуму који превазилази Кафкину машину за мучење; нобеловац Карл Осејски умро је од мучења у болници, Јоз Зиг се убио, драматург експресионист Паул Корнфелд је убијен у логору у Лођу, драматург и преводилац Лудвиг Фулда убио се у Берлину, пресеникиња Гертруда Колмар је такође убијена у логору, есејист и историчар културе Егон Фридел убијен је у Бечу, песник и прозни писац Артур Зилберглајт, пријатељ Цвајгов и Хофмансталов, убијен је у Освенцима, поетеса Гертруда Канторович умрла је у Терезијенштату, драматург и издавач Георг Манхајмер умро је у Дахау, као и многи други.

Кафкина визија кажњеничке колоније се остварила. Злочини, мучења, убијања — то је свакодневна слика једног режима који је негирао сваку слободу и створио конфузију општих и људских вредности. Међутим, после доласка фашизма са Хитлером на власт, тридесетог јануара 1933. године, десиле су се и друге неугодности, које су настале спровођењем

Хитлерових замисли о нацистичкој естетици, која треба да санкционише његов друштвено-политички апарат. Већ 23. марта 1933. године он је дефинисао своје намере пред Рајхстагом овим речима: „Влада ће радити на потпуном оздрављењу нашег друштвеног организма. Целина васпитних установа: позориште, филм, књижевност, радио и штампа, све то треба схватити као средство да се тај циљ постигне. Крв и раса поново ће постати извор уметничке инспирације“.

И Розенберг, писац „Мита двадесетог века“, парадни коњ ове мрачне идеологије, такође је упутио позив на „оздрављење“ немачког интелектуалног живота и читаве нације. Он је писао: „Сада треба да се обрачунамо. Искључимо из јавног живота све оне који су одговорни за несреће овог периода.“

Шта се после тога десило? Из свих установа, чак и из Академије, приморани су истакнути људи и ствараоци да дају оставке и да одлазе са тог места. Из Пруске песничке академије су били одмах изгнани Томас и Хајнрих Ман, А. Деблиз, Рикарда Хух, Франц Верфел, Леонхард Франк, Бернард Келерман, Рене Шикале, Јакоб Васерман, и многи други, а на њихова места су дошли окорели реакционарни писци, као што су, на пример, Ханс Јост, В. Бојмелбург, В. Веспер, Ф. Гризе и други, те је крилатица — „Кад чујем реч култура, хватам се за пиштољ“, коју је изговорила једна личност из Јостове драме, одједном постала актуална и карактеристична за читав један друштвено политички систем.

Истовремено с овом чистком из Академије, следиле су и остале, све то под изговором реорганизације у складу са новим друштвеним поретком и оздрављењем нације. И видели да им више у домовини нема места, писци су почели да беже из земље и да траже нова уточишта, често, као што каже Б. Брехт, брже мењајући земље него ципеле. Емигрирало је преко две хиљаде научника и око двеста десет писца. Међу научницима је било и професора универзитета — лекара, физичара, хемичара, чија имена уживају светску славу, међу којима су били и Алберт Ајнштајн и Опенхајмер. Међу писцима је такође било веома значајних, који су носили заставу слободе за све време фашистичке тортуре и писали дела у којима су износили ондашње стање и сумануте идеје једне патолошке личности.

Вратимо се сада Кафки и његовом делу. Не само приповетка „У кажњеничкој колонији“, већ, чини се, читаво Кафкино дело је била једна опомена. Главни актер „Процеса“ — Јозеф К. живи у сенци оптужбе и кривице, све док му на крају не заривају нож у леђа, а притом он стидљиво узвикује: „Као псето“. Овакав случај је био веома чест у једном режиму где се свако осећао кривим и где је било довољно само једно мало супротстављање и да се уништи личност. То је случај, восталом, и са личношћу романа „Замак“ — К.-ом, који се такође налази у незавидној ситуацији и непрестано лута да би ушао у замак. С друге стране, Карл Росман, личност „Америке“ — бежи у Америку, где доживљава све неугодности, заправо оно што ће доживети и каснији немачки емигранти, пролазећи кроз бројне процедуре, кроз ниподаштавања, понижавања и сталног проверавања, те је Лион Фојхтвангер с правом рекао да је пре могао да напише роман него да се снабде потребним документима.

Остала Кафкина дела нас такође упућују на чињеницу да је он пророчански наслутио време убојица. То му, поред осталог, служи на част, јер је сликао свег отуђења, сукоба, свет уништења људске личности. Нарочито уништења Јевреја, његових саплеменика које су фашисти немилосрдно убијали, спроводећи на тај начин Хитлерову атавистичку мржњу не само према њима, већ према свему напредном, борбеном, искрено људском. Чак бисмо могли рећи да је и овај проблем он на-

ПОРУКА
ОКТОБРА

слутио у фашистичкој Немачкој, у којој је, као што нам је познато, у ери фашизма убијено преко шест милиона Јевреја, ни кривих ни дужних, који су вековима стварали немачку културу и давали смернице уметничком и општем животу.

Бележећи ове године ова два заокружена датума — од којих је један само стравична успомена на сумрак човековог ума, а други — рабање једног од највећих писаца савремене епохе, који је постао њен сведок, указујемо само на једну случајну коинциденцију, која нам намеће овај проблем, још једну, дакле, Кафкину пројекцију будућности савремене епохе, која је доживела са Хитлером своје највеће катаклизме. Те катаклизме је Кафка насликао уметничком кичицом и то му, поред осталог, служи на част. И не само њему, него и свој немачкој литератури, која је, иако у емиграцији, сачувала своје достојанство, правећи тиме и један немогући парадокс: литература једног народа стварала се ван његових граница.

Обележавајући овај Кафкин јубилеј, не можемо, овом приликом, да укажемо на све вредности његовог вишезначајног дела, које нам, иако кроз енигме, говори о савременим отуђењима и заблудама.

ПОБЕДА
ОКТОБРА